

Repliker och kommentarer

Företagarekonomi kontra löntagarstyre

Företagsekonomin är en neutral vetenskap. Det är en grundläggande idé i den syn på företagsekonomiämnet som Lars Samuelsson formulerar i två artiklar i *Ekonomisk Debatt* [1975 och 1976]. Han är inte ensam om den ståndpunkten.

Nya förutsättningar

Varför detta tal om neutral vetenskap och neutral företagsekonomi? Jo förutsättningarna för verksamheten och beslutsfattandet i företagen har börjat ändras. Demokratiseringen i arbetslivet och i hela ekonomin är inledd. Den nya arbetsrätten ger större formella möjligheter för de arbetande och deras fackliga organisationer att skaffa sig information om företagen och att påverka besluten genom förhandlingar. Dessa formella möjligheter blir reella möjligheter först om löntagarna är aktiva och välorganiserade och har stridsmedel till sitt förfogande. Dessutom krävs det kunskap och en ny facklig utbildning på en mängd områden, såsom företagets ekonomi, organisation och planering. Man måste kunna kritiskt granska företagets planer och utveckla alternativ utifrån det egna perspektivet och de egna målen och arbetsformerna. Det behövs också en *ny forskning* om företag, som utgår från de arbetandes mål och perspektiv, en "ny företagsekonomi". Lars Samuelsson, *Ekonomens* börsskribent Kaj Kjellqvist [1976] m fl tycker sig finna ett hotande exempel på den i ett kompendium om "Ekonomi i företaget", som utarbetats av lärarlaget på LO-skolan i Akers-Runö [1974].

Löntagarperspektivet på företag och företagsekonomi hotar det tidigare dominerande och "självlara" företagsledningsperspektivet. För att värja sig mot hotet av en nyorientering söker den rådande ordningens försvarare stödja sig på argument om opartiskhet. Det är förklaringen till det plötsliga intresset för en "neutral företagsekonomi".

Två tankar

När Lars Samuelsson i sina artiklar vidareutvecklar idén om den neutrala företagsekonomin, visar det sig att han avser två ganska olika tankar.

Tanke 1. Inom företagsekonomin utvecklas *medel* för att nå olika mål. Målen hänger samman med vilka "intressenterna" är. De medel som företagsekonomin utvecklar kan vara användbara synsätt, modeller eller metoder. Företagsekonomin är neutral i den meningen att den inte är bunden till ett visst mål eller en viss "intressent" (exempelvis kapitalägare eller löntagare).

Tanke 2. Företagsekonomin står *över* de enskilda "intressenterna" och deras subjektiva mål och strävanden. De mest grundläggande besluten är "rent ekonomiska" och har ingenting med förhållanden till olika "intressenter" att göra. De kan avse exempelvis en viss kapitalavkastning, företagets produkt/marknadsorientering och hur man skall investera och organisera. I sådana frågor finns det normalt inga konflikter mellan löntagare och kapitalintressen.

Samuelsson försöker sig också på ett

slags syntes av de två tankelinjerna. Företagsekonomin står i grunden över de olika partsintressena och deras subjektiva strävanden, vilka kommer till uttryck som partsinlagor. De senare gör det bara möjligt att "hävda restriktioner" på företagens handlingsmöjligheter. De kan för löntagarpartens del exempelvis gälla arbetsplatsens utformning, arbetsmiljö etc. Samuelsson ger inga exempel på sådana marginella restriktioner utgående från kapitalägarnas mål. Att han skulle ha svårt att hitta sådana hänger samman med att kapitalägarnas vinstkrav är det helt dominerande i företagen och företagsekonomin.

Företagsekonomin framväxt

Såväl synen på företagsekonomi som en objektiv vetenskap ovanför "intressenterna", som intressentmodellens "företagsekonomi som medel för vilka mål som helst" döljer företagets och företagsekonomin historiska framväxt. De döljer att kapitalägarna är den klass vars intressen dominerat i företagen och därmed i företagsekonomin.

Samuelsson förefaller se företagsekonomin verklighetsbild såsom verkligheten själv. Andra företagsekonomer, som lyft sig över en sådan nedsänkt i en konsultpraktik, ser företagsekonomin som en samling försök att avbilda företagen och deras problem. Albert Danielsson [1975] exempelvis betraktar ämnet som en samling metoder och tekniker, ett slags sediment eller "avlagring", som avspeglar de problem som företagen eller deras "intressenter" mött och klarat av. (Detta är en variant av den i kunskaps-sociologisk och annan samhällsvetenskaplig teoribildning väl utvecklade tanken om idéernas och kunskapens materiella bas.) Företagsekonomin har inte varit ett systematiskt studium av företag, utan haft det direkta syftet att utveckla metoder att lösa praktiska problem och vara ett led i yrkesutbildning. Albert Danielsson menar vidare att det centrala i företagen är att "företaga sig något", viljmomentet och handlandet.

Kokkonst

Företagsekonomin, betraktad på detta sätt, visar sig vara ett tyfäll av tillämpad forskning. Herman Schmid [1973] har diskuterat denna genom att ta kokkonsten som modell. Teorier inom kemi och biologi osv säger inte hur man lagar mat. Visserligen kunde man tänka sig att bygga en kokkonst på grundforskningens resultat, men lagade mat gjorde man ju långt innan kemin och biologin var särskilt avancerade, och profit gjorde man långt innan företagsekonomi som systematiskt ämne fanns. Kokkonstens utveckling har nog i stället gått till så, att man skrivit ner sina matlagningserfarenheter. De olika sätten att forma och steka malet kött/att styra ett företag har efter hand bearbetats och blivit till generaliserade recept, med ett generaliserat mål (laga köttbullar/göra maximal vinst) och en generaliserad aktör (kocken/företagaren). Receptet är en strategi för att laga vissa rätter. Den har ett bestämt mål och beskrivningen är i handlingstermer: Tag två skedar socker/välj den investering som ger högsta avkastning på kapitalet. På basis av det generaliserade receptet kan man tänka sig att det är möjligt att formulera matlagningsprinciper/företagsledningsprinciper.

Den enskilde kockens sätt att laga mat skiljer sig i olika detaljer från det generaliserade receptet. Han har, liksom företagsledaren, sina egna specialiteter. Det är därför man talar om "kokkonst" och "företagsledningskonst".

Matlagningskonsten, som den ser ut i dag, är en systematisering av människors erfarenheter genom historien av att använda de resurser och råvaror de haft till sitt förfogande till att laga en mat, som de bedömer som vällsmakande. Människors olika förutsättningar i olika länder, gör att det finns flera matlagningskonster.

Metoder och perspektiv

Företagsekonomin receptsamling är förstås också bestämd av vilka som har varit kockar i vilka samhällen, vilka resurser de haft till förfogande och vilka mål

de strävat efter. Den samhälleliga och historiska miljö i vilken företagsekonomi växt fram har format dels ämnets allmänna verklighetsuppfattning (perspektiv), dels de metoder som skall lösa det som uppfattas som problematiskt utifrån detta perspektiv. Men det är inte bara så att metoderna och perspektivet *speglar* maktförhållandena i det samhälle de vuxit fram i. Båda bidrar också till att *återskapa* och bevara detta samhälle.

Metoderna gör det genom att de är anpassade till de dominerande gruppernas mål och behov att kontrollera förutsättningarna för sin maktutövning. De ger ett gott beslutsunderlag, som möjliggör effektivare kontroll. Metoderna fyller också en annan och mera "ideologisk" funktion. När det gäller investeringsbedömning exempelvis är det, som lärlaget från Akers-Runö framhåller i ett svar till Samuelsson i *Ekonomisk Debatt* [1976], vanligt att avancerade räkneövningar får ersätta bristen på analys av grundförutsättningar och kvalitativa aspekter. Genom att bedömningarna kläs i en matematisk eller vetenskaplig språkdräkt förskansas besluten bakom en mur av kalkyler, som gör dem svåra att kritisera och svåra att påverka. Om metoder av det här slaget accepteras allmänt och okritiskt är de viktiga instrument för att med hjälp av förment objektiva metoder skapa en samstämmig uppfattning — om att allt är bra ungefär som det är eller som det genom utvecklingen är på väg att bli.

Företagsekonomi bidrar också till att förmedla ett *perspektiv*, ett sätt att se på verkligheten. Det perspektivet är förstås, liksom metoderna, kapitalägarnas och företagsledningarnas. Perspektivet har två varianter, som hänger samman med var sin av de två tankarna om "den neutrala företagsekonomi". Den första varianten, ideologin om direktörernas ansvar för alla parter bästa har fått ett effektivt uttryck i den sk intressentmodellen: Löntagare, kapitalägare, kunder etc är "intressenter" med samma relation till företaget. Trots en förintande vetenskaplig kritik frodas modellen i de flesta företagsekonomiböcker. Det är

ett bevis inte på dess riktighet, men på dess viktighet; dess funktion att dölja maktskillnader och rättfärdiga de nuvarande odemokratiska beslutsförhållandena i företagen. Den andra varianten, som ser på företaget mera utifrån, håller fast vid den gamla liberalismens idé om den osynliga handen som leder marknadskrafterna mot det gemensamma bästa.

De två tankarna igen

Delar man inte Samuelssons, och många andra företagsekonomers, blinda och ideologiska acceptering av intressentmodellen, framstår hans tanke nummer 1 ovan, för att använda hans eget språkbruk, som löjeväckande: att påstå att företagsekonomi är neutral i förhållande till olika mål och "intressenter" och att den beaktar löntagarnas intressen i samma utsträckning som kapitalägarnas. Menar man att vi lever i ett kapitalistiskt samhälle med en huvudmotsättning mellan kapital och arbete och med kapitalet som dominerande kraft, blir man inte förvånad när man finner att företagsekonomi utvecklar perspektiv, metoder och arbetsformer som tjänar dess intresse. Exempel på det senare: Expertutredningar, systemutveckling etc som genomförs i former och presenteras i ett språk som omöjliggör fackligt deltagande och inflytande i de avgörande frågorna.

Samuelssons andra tankelinje om den neutrala företagsekonomi, nämligen att den skulle stå över de enskilda intressenternas subjektiva strävanden, ligger däremot någonting i. Samuelsson förefaller mena att företagen måste fungera på ett bestämt sätt, nå vissa ekonomiska mål osv. Han menar vidare att företagsekonomi uttrycker dessa krav, och utformar metoder anpassade till dem.

Detta är gott och väl, så länge man inser att dagens företagsekonomi är en samling principer och metoder som växt fram i en bestämd historisk situation i en bestämd typ av samhälle. Upphöjer man dessa principer och detta samhälle till allmänna och oföränderliga, har man blivit ideolog. En sådan lära blir ett *hinder* för förändring och demokratisering. Så-

väl för den som strävar efter en god *kunskap* om det nuvarande samhället, som för den som vill *förändra* det, blir det ett viktigt arbete att undersöka under vilka *betingelser* de regelbundenheter, som uttrycks i en vetenskap, är möjliga att förändra.

En ny "företags- och arbetslivsvetenskap"!

Varför tala om en "ny företagsekonomi" just nu? Precis som tidigare borde väl ämnet enkelt kunna anpassas till nya krav, och omfatta även löntagarnas behov av synsätt och metoder.

Så skulle man se det, om man accepterade intressentmodellen. Då är löntagarna en "intressent" bland flera, som nu råkar börja ställa lite större krav i företagets beslutsfattande. Har man däremot en konfliktsyn på samhället måste man betrakta det som en allvarlig fara, om löntagarkrav ordnades in i den "gamla företagsekonomi" — i en förment opartisk och neutral harmonilära om företagen. I stället skulle det vara önskvärt att ny företagsforskning bidrog till att klarlägga motsättningarna i samhället och i företagen. För att kunna göra det, måste den utvecklas utifrån sina egna förutsättningar och inte snabbt inordnas i den "gamla företagsekonomins" dominerande perspektiv och konsultpraktik. Jag har själv påbörjat dels en granskning av det nuvarande planeringstänkandet (metoder och organisationsformer), dels en skiss till ett alternativt planeringstänkande med utgångspunkt i de resurssvagare gruppernas intresse (i företagen: de arbetandes, fackklubbens) och i strävandena mot demokratisering i samhälls- och arbetsliv [Sandberg 1975 a och 1975 b].

Den nya företags- och arbetslivsvetenskapen kan byggas i samarbete mellan löntagare och forskare [Ehn m fl 1975]. Genom *praktiskt samarbete* kan man finna former och metoder som är användbara i löntagarnas och deras fackliga organisationers förhandling med kapital-

ägare och företagsledning och, i en förlängning i den löntagarstyrda, demokratiskt planerade ekonomin. Genom samarbetet kan forskarnas akademiska kunskaper och erfarenheter och de arbetandes erfarenheter från arbetslivet befrukta varandra (i någon form av aktionsforskning) och bilda grunden för en ny kunskap om företag och arbetsliv (jämför LO-rapporten *Utbildning för arbete och demokrati* [1976]). Man kan utveckla en "alternativ kokkonst" på grundval av dessa erfarenheter. Detta mer praktiska forskningsarbete måste kompletteras med oberoende *teoretiskt arbete*, som utvecklar ett alternativt perspektiv på samhälle och företag. Det är nödvändigt eftersom den nya företags- och arbetslivsvetenskapen måste bryta med kapitalägarnas och företagsledningarnas — kort sagt företagarekonomins — dominerande perspektiv.

Fil dr *Ake Sandberg*
Projektet "Demokratisk styrning
och planering i arbetslivet"
(DEMOS), Stockholm

Referenser

- Danielsson, A., [1975], *Företagsekonomi — en översikt*, Studentlitteratur, Lund
- Ehn, P., Erlander, B., Göransson, B., Perby, M.-L. och Sandberg, A., [1975], "Demokratisk styrning och planering i arbetslivet", *Nordisk forum* 8, häfte 4, vol 10
- Kjellqvist, K., [1976], "LO satsar på konfrontation", *Ekonomien*, nr 4
- LO, [1976], *Utbildning för arbete och demokrati*, Prisma, Lund
- Läraryrket för utbildning av styrelseledamöter, [1974], *Ekonomi i företaget*, Runöskolan
- [1976], "Det behövs en ny företagsekonomi för löntagarna!" *Ekonomisk Debatt*, nr 7, årg 4
- Samuelsson, L. A., [1975], "LOs nya företagsekonomi?" *Ekonomisk Debatt*, nr 7, årg 3
- [1976], "Företagsekonomi för löntagare", *Ekonomisk Debatt*, nr 4, årg 4
- Sandberg, A., [1975a], *En fråga om metod*, Prisma, Falköping
- [1975b], *En fråga om makt*, Prisma, Falköping
- Schmid, H., [1973], "On the conditions of applied social science", *Social Science Information*, årg 12, nr 5